

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУБ'ЄКТІВ ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Берназ П. В.

Розглянуто генезис інституту суб'єктів здійснення досудового слідства на різних етапах історичного розвитку. Розкриті особливості появи тих чи інших посадових осіб, які здійснювали досудове слідство, розглянуті суб'єкти досудового слідства за сучасним законодавством України та проведені історичні аналогії основних повноважень зазначених суб'єктів.

Ключові слова: етапи досудового слідства, суб'єкти здійснення досудового слідства, повноваження.

Рассмотрен генезис института субъектов осуществления досудебного следствия на разных этапах исторического развития. Раскрыты особенности появления тех или иных должностных лиц, осуществлявших следствие, рассмотрены субъекты досудебного следствия по современному законодательству Украины и проведены исторические аналогии основных полномочий указанных субъектов.

Ключевые слова: этапы досудебного следствия, субъекты осуществления досудебного следствия, полномочия.

Considered the genesis of the subjects of the institute pre-trial investigation at various stages of historical development. The features of appearance of certain officials acting in an investigation, pre-trial subjects considered by the current legislation of Ukraine and conducted historical analogies basic powers of these entities.

Keywords: stages of investigation, subjects of investigation, powers.

Проблема суб'єктів здійснення досудового слідства належить до числа недостатньо розроблених у кримінальній процесуальній науці. Зокрема, осмислення сутності повноважень як приватних, так і різних посадових осіб, які були наділені функціями досудового слідства. Питання історичних аналогів повноважень посадових осіб, які здійснювали та здійснюють досудове слідство, також не знайшло свого вирішення в юридичній літературі. Саме цим обумовлюється необхідність аналізу проблем у контексті тих змін, що відбуваються сьогодні в сучасному законодавстві та в науковій сфері. На цій основі розкриваються сучасні наукові уявлення про зазначену проблему. Особлива увага приділяється новим суб'єктам здійснення досудового слідства.

Затребуваність історичного підходу до проблеми різних суб'єктів, які здійснювали та здійснюють досудове слідство, проявляється в тому, що в сучасних умовах деякі повноваження діючих суб'єктів досудового слідства історично повторюються, не дивлячись на те, що такі підходи не завжди підтримувались у минулому. Проте розгляд окремих проблем цього напрямку сьогодні помітно розширюється й поглиблюється в сучасній науці. Окремим аспектам цієї проблеми присвятили свої роботи ряд науковців (О.М. Бандурка, М.А. Погорецький, О.Ю. Татаров та ін.), але відповідно до постійно поновлюваного кримінального процесуального законодавства ці питання ще не знайшли свого належного висвітлення.

У той час як дослідження проблем, що виникають перед суб'єктами, які здійснюють досудове слідство, є дуже важливим і актуальним завданням для сучасної кримінальної процесуальної науки та криміналістики.

У кримінально-процесуальній науці розкривалась історія виникнення та розвитку досудового слідства. На думку багатьох науковців, вітчизняне досудове слідство пройшло три етапи: досудове слідство другої половини ХІХ та початку ХХ ст. (1964-1917 рр.); період радянської доби (1917-1991 рр.); досудове слідство незалежної України (з 1991 р. по теперішній час). За думкою О.Ю. Татарова, який провів детальний аналіз історії досудового слідства, інститут досудового слідства пройшов п'ять етапів. Він запропонував відлік етапів розпочати з часів Київської Русі, крім цього, радянський період розділив на два етапи 1922-1958 і 1958-1991 рр. [1, 14-60]. Не вдаючись до більш детального розгляду проблеми, адже об'єм статті не дозволяє це здійснити, зазначимо, що, на нашу думку, неможливо не враховувати і те, що було до часів князівства, адже норми звичаєвого права, які стосувалися розслідування вбивств, грабежів, зґвалтувань тощо, знайшли своє відображення в Руській Правді та інших нормативно-правових актах стародавніх часів, і на кінець, новели кримінального процесуального законодавства 2012-2015 рр. суттєво змінили повноваження слідчого, прокурора, у досудове розслідування був введений судовий слідчий, з'явилися нові суб'єкти, які мають право проводити досудове слідство тощо, що, на наш погляд, започаткувало новий етап розвитку досудового слідства. У зв'язку з цим є необхідність розкрити сутність розвитку інституту досудового слідства з сьогоднішніх позицій і, зокрема, проблему суб'єктів, які здійснювали та здійснюють досудове слідство.

Історія суб'єктів, які здійснювали розслідування кримінальних правопорушень, сягає сивої давнини, а їх перелік дуже різноманітний. До княжої доби діяло звичаєве право, за яким була кровна помста за вбивство. Пошук убивці, розслідування здійснювали самі члени роду, які проводили всі можливі дії для того, щоби по слідах, через опитування людей та інші дії знайти злочинця і його показати. Кровна помста за вбивство як інститут природного права була скасована лише на початку ХІ ст. [2, 28-31]. Не буде перебільшенням висунути гіпотезу про те, що слідство вели найбільш досвідчені представники потерпілої сторони - особи, в яких був досвід іти по сліду, набутий на полюванні, тощо. Така практика дозволяла набуті певних соціальних навичок розслідування вбивств та інших порушень звичаєвого права і створити передумови, підґрунтя до формування тактичних і правових основ діяльності з розслідування правопорушень кримінального характеру.

З розвитком історичних подій основний зміст цього права знайшов своє відображення в Руській Правді, яка також не передбачала обов'язкового проведення досудового слідства. Переслідування злодіїв, як правило, здійснював сам потерпілий або його рідня. При цьому діяло правило "куди приведе слід, там знаходиться злочинець". "Головним суддею був князь, він або сам творив суд, або призначав спеціальних суддів для цього"

(тіуни) [3, 65]. За Руською Правдою злочин визначався не як порушення закону або княжої волі, а як “образа”, тобто заподіяння матеріальної, фізичної або моральної шкоди якійсь особі або групі осіб. За цю образу винний повинний був виплатити певну компенсацію. У певному сенсі, кримінальне правопорушення не відрізнялося в законі від цивільно-правового. Але якщо підозрювалась особа, яка раніше вчиняла злочини, то розшук здійснював княжий намісник, адже за повторно вчинений злочин підозрюваний разом із сім’єю продавався в рабство, а майно конфіскувалося на користь князя. Розшуком злочинця могли займатися й інші особи за дорученням князя. Крім цього, розслідування велося адміністрацією князя й у справах про злочини проти князівської влади [4, 644].

За часів феодальної роздробленості Київської Русі (XII - XIV ст.) на території відносно самостійних князівств (Київське, Волинське, Чернігівське, Переяславське, Галицьке) продовжували діяти норми Руської Правди. Навіть на землях Великого князівства Литовського, яке охоплювало більшість земель сучасної України, процесуальне право та судова влада розвивалися до XIV ст. подібно до норм права Київської Русі. Серед пам’яток права особливе значення мали Литовські статuti, які увібрали багато місцевих звичаїв. Литовський Статут був основним законом малоросійського народу, як під час польського панування, так і певний час після приєднання Малоросії до Росії, за яким по більшості злочинів потерпілий або його представники проводили слідчі та інші дії для розшуку злочинця, і тільки у справах про злочини проти князівської влади розслідування велося адміністрацією князя [5, 62].

В Україні протягом XV - XVII століть здійснювалося провадження судочинства з таким унікальним інститутом давньоукраїнського права, як копний суд (суд громади). Діяльність його передбачалася загальним кодексом прав для українських земель, а Статут Великого князівства Литовського 1588 року приписував запровадити названі суди на території всієї держави. Такий суд відбувався за участю всіх членів громади, діяв на підставі звичаєвого права й поєднував у собі розшукові, слідчі та судові функції. Звичаєве право закріпило вироблену протягом віків народом систему засобів, прийомів, що стосувались як окремих моментів проведення (користуючись сучасною термінологією) слідчих дій, так і загалом усього “копного поступку” (судового слідства) і були найбільш ефективними в конкретних історичних умовах. Значна роль у процесі розслідування належала потерпілому, який був як ініціатором скликання копи й розпочинав судове слідство поданням своєї скарги, так і обов’язковим учасником та основною фігурою всіх судочинних дій, що проводились судом громади. Систему слідчих дій складали “опитування”, огляд місця події, “гоніння сліду”, обшук, “звід” та деякі інші засоби розслідування.

У зв’язку із зазначеним, не можливо не провести аналогію з історичним досвідом використання можливостей потерпілої сторони в досудовому слідстві й уведенням у КПК України цілої глави за назвою “Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення”, де прослідковується тенденція активізації залучення потерпілої сторони в досудовому розслідуванні.

Зі зміцненням княжої влади злочин все частіше розглядався не як образа чи шкода окремій особі чи групі осіб, а як посягання, спрямоване проти князя, і тому обов’язок розслідування поступово переміщався від приватних до окремих посадових осіб [6, 522].

На землях, які знаходилися під польською владою, функції розшуку та розслідування здійснювали воєвода, генеральний возний повітового суду, каштелян, королівський староста. У містах магдебурзького права попереднє слідство по злочинах вів інститор, крім цього, існували так звані сеймові комісари, яким давали тимчасові доручення щодо розслідування злочинів у надзвичайних обставинах [7, 347].

У законодавчих актах того періоду зустрічаються також і назви інших посадових осіб, які наряду з адміністративними виконували й функції досудового слідства: посадники, намісники, мечники, отроки і ряд інших. З часів Київської Русі, включно до XVII століття, спеціального апарату для розслідування кримінальних правопорушень взагалі не було, розслідування, розшук злочинців покладался на посадовців органів управління, або на військові формування - від княжої дружини до військових посадових осіб більш пізнього часу (старшину, полковника, гетьмана). Крім цього, поступово в містах, в яких управління здійснювалося за магдебурзьким правом, зокрема в Києві, створювали спеціальні органи - поліцію (слово “поліція” грецького походження *politei* - управління; *polis* - населення), яка серед функцій охорони порядку займалася й розкриттям злочинів під керівництвом регіментаря [8, 43].

З посиленням централізованої державної влади на Русі, до якої входила й значна частина земель сучасної України, суттєві зміни в процес розслідування злочинів вніс Іван IV, котрим ще 25 жовтня 1539 року вперше були визначені окремі посадові особи, які повинні були займатися тільки розслідуванням злочинів і проводити судовий розгляд кримінальних справ. З цього часу слідство, суд і виконання вироків покладалося на губних старост, помічниками яких були цілувальники. Ним були підписані Білозерська та Каргопольські губні грамоти. Губні (губа - округ, декілька сіл, інколи невеликих міст) старости вибиралися мешканцями округу на декілька років із дворян, “который бы грамоте был гаразд и душою прям и животом прожиточен”. За результатами виборів вони приводилися в Розбійному (сисскому) приказі до присяги і після чого вони були зобов’язані “сыскивать всеми средствами душегубцев, разбойников и татей” та судити їх. Губні старости діяли в межах округу. Слідчий порядок ведення розслідування губними старостами довго діяв у Росії майже без змін за рідкими винятками [9, 208].

У 1669 році для розслідування злочинів були введені також сищики, відносно якого губний староста був товарищем. При цьому сищики мали право також учиняти суд і над губними старостами, дяками. І тільки указом Петра Першого від 10 березня 1702 року старости та сищики були відмінені, а розслідування злочинів і суд передавалися воєводам та їх помічникам, які вибиралися із дворян [10, 20].

Крім цього, створений у 1697 році в Москві Преображенський приказ, відомство, стало спеціалізованим державним органом, що забезпечував розслідування та розшук по злочинах, направлених проти царя та вищих посадових осіб держави.

Першим нормативним актом, яким були створені поліцейські органи в Російській імперії, були “Пункты, данные Санкт Петербургскому Генерал-Полицмейстеру” від 25 травня 1718 року. Цей нормативний акт у той час на Україну впливу не мав, оскільки українські землі ще перебували, хоч і обмежену, юридичну автономність [8, 61].

За часів Гетьманщини з 1648 по 1722 роки в Україні

досудове провадження продовжував здійснювати сам позивач, а в справах, що торкалися інтересів держави, - відповідні суди [11, 46]. Досудове розслідування покладалося на органи загального управління (Генеральний військовий суд, Генеральну військову канцелярію, Раду генеральної старшини, Раду старшин) або ж на військових посадовців - гетьмана, кошового отамана, військового суддю, полковника, старшину, осавулів, військового довбиша [12, 11].

Після підписання "Березневих статей" і приєднання в 1654 році Лівобережної України до Московської держави на цій території поступово змінювалась і система розслідування на ту, яка діяла на землях Російської імперії, і обов'язок розслідування поступово переміщався від приватних до відповідних посадових осіб.

У подальшому на території України суди стали головною інстанцією з проведення розслідування. Так, відповідно до "Інструкції гетьмана Данила Апостола судам" від 13 липня 1730 року при судах для проведення досудового розслідування були введені посади "розишників". Вони проводили слідство. Протоколи слідчих дій за їх підписом надсилалися до суду для вирішення справи по суті та винесення вироку [13, 336].

Разом з цим, по всій території тодішньої України наряду з гетьманськими формами забезпечення розслідування все більше й більше поширювалась судово-розшукова система російської імперії. І нарешті, Катериною другою після розгрому повстання Омеляна Пугачова були видані "Учреждения для управления губерний" від 7 листопада 1775 року, якими право та обов'язки розслідування злочинів надавалось поліції, і ця система запрацювала в повному обсязі, адже на території України вводилось тільки російське законодавство. Поліція, що діяла на території України, була невід'ємною частиною поліцейського апарату царської Росії і здійснювала як функції забезпечення правопорядку, так і розслідування злочинів [8, 49]. Поліція мала право проводити як слідчі дії, так і розшукові заходи.

Розслідування всіх видів злочинів до 1860 року в Російській імперії здійснювалося міською та земською поліцією. У повітах його проводили становий пристав, земський ісправник і повітовий стряпчий. У містах - приватні чи слідчі пристави. До реформи 60-х років XIX століття в кримінальному судочинстві Російської імперії не було явного розподілу між органами, які здійснювали досудове розслідування на процесуальну і оперативно-розшукову діяльність ("сиск") [14, 7].

Першим кроком уперед до розподілу повноважень між слідчою та розшуковою діяльністю був Указ імператора Олександра II від 8 червня 1860 року, згідно з яким функція досудового слідства була вилучена в поліції й передана судовим слідчим, які перебували на службі в міністерстві юстиції.

Цю модель було апробовано на практиці й закріплено при проведенні судової реформи 1864 року в Статуті кримінального судочинства (далі СКС), в якому зазначалося, що судовий слідчий уповноважений був проводити попереднє слідство. Слідчий міг проводити як слідчі, так і розшукові дії, мав право доручати поліції дізнання та збирання інформації про злочин. Тобто судовий слідчий повністю не звільнявся від функції "сищика". Крім цього, судові слідчі були членами повітових судів і в деяких випадках могли залучатися до розгляду справ у повітовому суді, крім справ, по яких вони проводили розслідування. Слідчий за своїми повноваженнями виступав, по суті, як слідчий суддя.

За поліцією залишилося розслідування незначних злочинів і проступків. Контроль за слідчими діями, які здійснювали слідчі, покладался на суди. Тільки вони могли зупиняти розслідування, давати слідчим вказівки, відмінити їх розпорядження. У СКС передбачався обов'язок поліції виконувати окремі доручення слідчого, зокрема й пов'язані з розшуком злочинців [15, 27]. У ситуації, коли судовий слідчий не міг своєчасно прибути на місце кримінальної події й виникала загроза пошкодження, втрати чи знищення слідів, поліція заміщала судового слідчого в усіх слідчих діях, які не могли бути відкладені, зокрема, при проведенні оглядів, освідування, обшуків, виїмок (ст. 258 СКС). Судовий слідчий міг перевіряти та доповнювати дізнання, яке було проведено поліцією, відмінити рішення, які були прийняті під час дізнання, скасовувати всі без винятку дії, які проведені як під час дізнання, так і при здійсненні невідкладних слідчих дій у відсутність судового слідчого.

Водночас виникли й об'єктивні труднощі: навантаження на одного слідчого в середньому становило 120-150 справ на рік, а в окремих губерніях - до 200-400 справ [1, 24]. Така ситуація з навантаженням на одного слідчого дуже схожа з сьогодишнім положенням у слідчих підрозділах МВС України.

Реформований слідчий інститут з перших днів свого існування викликав чимало нарікань. Висувалися вимоги до повного скасування судових слідчих. Але не зважаючи на певні недоліки, які виникли з введенням судових слідчих, ідеї з відокремленням слідчої діяльності від адміністративної влади й введенням спеціальних посадових осіб для проведення досудового слідства виявилися продуктивними й пройшли перевірку часом. Інститут судових слідчих діяв до жовтневої революції 1917 року.

Як відомо, кримінальний процес та його інститути завжди реагують на зміни в суспільстві, змінюючись разом із суспільними відносинами відповідного історичного часу. Після жовтневої революції 1917 року історія розвитку досудового розслідування представляла складну картину. Спочатку скасували інститут слідчого судді, і досудове слідство здійснювали судді або народні слідчі. Під час громадянської війни створені органи грали другорядну роль, а слідчими органами стала Всеросійська Надзвичайна комісія, утворена 20 грудня 1917 року, яка діяла до 6 лютого 1922 року, а потім була перейменована в ГПУ, ОГПУ. На Україні ВУЦВК 30 травня 1919 року затвердив Положення про Всеукраїнську та місцеві надзвичайні комісії (ВУНК). Цим нормативним актом цьому органу надавалися функції досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності. У подальшому ВУНК було надано право на застосування позасудових повноважень, зокрема й вищої міри покарання. Розслідування також велось в штабах Червоної гвардії. У подальшому розслідування велось слідчими комісіями окружних судів, слідчими кримінального розшуку та слідчими НК. Так, Інструкцію "Про організацію робітничо-селянської міліції", яка була прийнята в жовтні 1918 року, до компетенції міліції та кримінального розшуку було віднесено розслідування злочинів, які були їм передані із народних судів, слідчих комісій. Для розслідування таких справ в апаратах кримінального розшуку вводилися посади слідчих. Слідчі, співробітники кримінального розшуку могли проводити як слідчі дії, так і розшукові заходи.

Кримінально-процесуальний кодекс 1922 року та Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, які були прийняті в 1924 році, розслідування

злочинів поклали на народних слідчих, слідчих ревтрибуналів, військових слідчих і слідчих по важливих справах Наркомата юстиції. Посади слідчих у кримінальному розшуку були скасовані. За досудовим слідством був установлений судовий контроль, а в подальшому - прокурорський нагляд [1, 40].

Реальне розмежування слідчої від оперативно-розшукової діяльності в Росії та Україні розпочалося в другій половині тридцятих років ХХ століття. Так, у листі М.І. Єжова до Й.В. Сталіна зазначалося: “Зосередження агентурної та слідчої роботи в тих самих руках на практиці приводить до того, що страждають обидві ці галузі роботи. Особливо це негативно впливає на постановку агентурної роботи. Щойно в тому чи іншому відділі виникає серйозна слідча справа, всі кращі оперативні працівники вимушені послабити чи тимчасово припинити свою агентурну роботу та зайнятися виключно слідством. Перерва зв’язку із секретною агентурою та, що ще гірше, передача її малограмотним працівникам, призводить до втрати цієї агентури. Не меншою мірою страждає від перебування агентури та слідства в одних руках і слідча робота”.

Політичні події не дали провести таку реформу і вже за пропозицією Л.П. Берія наказом НКВС СРСР від 22.12.1938 р. № 00813 було створено Слідчу частину НКВС СРСР. З цього часу відбулося розмежування слідчої від оперативно-розшукової діяльності. Чи покращилася робота слідчих? Відповідь на це питання потребує окремого дослідження. Але відомий вислів-аксіома про те, що чим вище спеціалізація в роботі - тим її якість краще, розповсюджується і на діяльність із розслідування злочинів.

У післявоєнний період по основній масі кримінальних справ проводилося дізнання. Слідчий апарат був у органах прокуратури й у Комітеті державної безпеки.

Слідчий апарат у системі органів внутрішніх справ був створений Указом Президії Верховної Ради СРСР від 6 квітня 1963 року “Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку”. 13 червня 1963 року Президія Верховної Ради Української РСР прийняла Указ, згідно з яким вносились відповідні зміни до Кримінально-процесуального кодексу УРСР щодо доручення розслідування кримінальних справ певних категорій злочинів слідчим органів охорони громадського порядку. Указ вступив у силу з 1 липня 1963 року. І саме ця дата - 1 липня - стала днем професійного свята працівників слідчих апаратів органів внутрішніх справ, яку відзначають, починаючи з 1963 року. За міліцією збереглося право проводити дізнання. По тяжких злочинах розслідування проводили слідчі прокуратури. Слідчі підрозділи функціонували в КДБ, а за роки незалежності України - у СБУ та Податковій міліції. Слідчі в післявоєнні роки та відповідно до КПК України 1960 року не мали повноважень проводити негласні заходи.

З уведенням у дію КПК України 2012 року та наступними законодавчими новелами було суттєво змінено положення стосовно проведення досудового розслідування, і, зокрема, розширилося коло суб’єктів, які вповноважені проводити досудове слідство.

Відповідно до п. 5 ст. 3 КПК України досудове розслідування - стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального

акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, яке здійснюється у формі досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних проступків.

Зважаючи на те, що кримінальні проступки в ст. 12 Кримінального кодексу України не знайшли свого визначення, фактично дізнання ще не проводиться, а здійснюється тільки досудове слідство. Слідчим надано повноваження проводити негласні слідчі (розшукові) дії.

Згідно зі ст. 38 КПК України органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є:

1) слідчі підрозділи: а) органів внутрішніх справ; б) органів безпеки; в) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; г) органів державного бюро розслідувань;

2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою.

Викликає здивування перераховане серед органів досудового розслідування Державне бюро розслідування, якого ще не створено, і його слідчі - це віртуальні посадові особи. Разом з тим, неповним є перелік суб’єктів, які здійснюють досудове розслідування, зокрема, перераховані тільки “слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою”, адже в п. 2 ст. 38 КПК України до таких віднесені й детективи Національного антикорупційного бюро України, навіть за умови, що вони існують тільки віртуально.

Крім цього, відповідно до п. 4 Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про прокуратуру” щодо утворення військових прокуратур” у Головні військовій прокуратурі, військових прокуратурах регіонів (на правах обласних) є слідчі в особливо важливих справах і старші слідчі; у військових прокуратурах гарнізонів та інших військових прокуратурах, прирівняних до прокуратур міст і районів, можуть бути старші слідчі і слідчі.

А відповідно до п. 3 ст. 38 КПК України “при досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства”. До того ж суб’єктом досудового розслідування відповідно до п. 6 ст. 39 КПК України є також керівник органу досудового розслідування.

Таким суб’єктом, який згідно з повноваженнями, передбаченими п. 4 ст. 36 КПК України, “у необхідних випадках повинен особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному цим Кодексом”, також приймати майже всі рішення, які приймає слідчий, є й прокурор”.

І на кінець, за письмовим дорученнями слідчого, детектива Національного антикорупційного бюро України, прокурора слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії зобов’язані проводити оперативні підрозділи, “користуючись повноваженнями слідчого”. На нашу думку, на час проведення таких дій оперативний уповноважений, маючи повноваження слідчого, у межах виконання доручення фактично перетворюється на суб’єкта здійснення досудового розслідування.

Розгляд розвитку інституту суб'єктів, які здійснювали досудове слідство, від потерпілої сторони - до слідчого, детектива в різні часи на теренах України дозволяє виділити, на наш погляд, такі історичні етапи цього непростого процесу.

Перший - етап приватного досудового слідства, який мав місце до княжої доби, коли слідство, суд і виконання вироку здійснювали представники потерпілої сторони.

Другий - етап, коли досудове слідство проводили як приватні особи (потерпіла сторона), так і адміністрація влади за княжих часів. Досудове слідство переважно здійснювали за правовими звичаями та за Руською Правдою представники потерпілої сторони, але суд і виконання вироку вчиняв князь або його представники, а по злочинах, учинених повторно, та у справах про злочини проти князівської влади розслідування, слідство, суд та виконання вироку здійснювала адміністрація князя.

Зі зміцненням княжої влади злочин усе частіше розглядався не як образа чи шкода окремій особі чи групі осіб, а як посягання, спрямоване проти князя, і тому обов'язок розслідування поступово переміщався від приватних до окремих посадових осіб.

Початок третього етапу характеризується відділенням досудового слідства від адміністративної влади й пов'язаний з посиленням централізованої державної влади на Русі, до якої входила й значна частина земель сучасної України. Суттєві зміни в процес розслідування злочинів вніс Іван IV, котрим 25 жовтня 1539 року вперше були визначені окремі посадові особи, які повинні були займатися тільки розслідуванням злочинів і проводити судовий розгляд кримінальних справ. З цього часу слідство, суд та виконання вироків покладалося на губних старост, помічників яких були цілувальники. Перших і других потім замінили сищики.

Четвертий етап - це часи Гетьманщини (1648-1722 рр.), за яких ще збереглося право потерпілої сторони вести досудове слідство, але найчастіше воно покладалося на органи загального управління (Генеральний військовий суд, Генеральну військову канцелярію, Раду генеральної старшини, Раду старшин) або ж на військових посадовців - гетьмана, кошового отамана, військового суддю, полковника, старшину, осавулів, військового довища.

У подальшому на території України суди стали головною інстанцією з проведення слідства. Так, відповідно до "Інструкції гетьмана Данила Апостола судам" від 13 липня 1730 року при судах для проведення досудового розслідування були введені посади "розишників". Вони проводили слідство.

П'ятий етап пов'язаний з виданням Катериною II "Учреждения для управления губерний" від 7 листопада 1775 року, якими право та обов'язки розслідування злочинів надавалось тільки поліції, і ця система запрацювала в повному обсязі, адже на території України вводилось тільки російське законодавство.

Шостий - етап появи слідчого як уповноваженого проводити досудове розслідування. Так, відповідно до Указу імператора Олександра II від 8 червня 1860 року були введені спеціальні посадові особи, які повинні здійснювати досудове слідство - судові слідчі, які одночасно були членами повітових судів і в деяких випадках могли залучатися до розгляду справ у повітовому суді, крім справ, по яких вони проводили розслідування. Адміністративна влада була остаточно відокремлена від слідчої діяльності. За поліцією залишилося розслідування

незначних злочинів і проступків.

Сьомий етап починається після жовтневої революції 1917 року й характеризується різноманітними суб'єктами, уповноваженими проводити досудове слідство. Спочатку досудове слідство здійснювали судді або народні слідчі. Під час громадянської війни створені органи грали другорядну роль, а слідчими органами стала Надзвичайна комісія. З прийняттям КПК 1922 р. та Основ кримінального судочинства Союзу РСР 1924 р. розслідування злочинів поклали на народних слідчих, слідчих ревтрибуналів, військових слідчих і слідчих по важливих справах Наркомата юстиції.

У післявоєнний період по основній масі кримінальних справ проводилося дізнання. Слідчий апарат був у органах прокуратури і Комітеті державної безпеки. Слідчий апарат у системі органів внутрішніх справ був створений Указом Президії Верховної Ради СРСР від 6 квітня 1963 року "Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку".

Восьмий - це етап становлення незалежності України та пошуку шляхів удосконалення досудового слідства, під час якого були внесені суттєві зміни й доповнення в КПК України стосовно досудового слідства, зокрема, створені слідчі підрозділи податкової міліції тощо.

Дев'ятий - це етап кардинальних змін у досудовому слідстві, який почався з часу прийняття нового КПК України 2012 року та інших законів, що стосуються досудового слідства, за якими суб'єктами, уповноваженими проводити досудове розслідування в повному обсязі, є: слідчі, керівники органу досудового розслідування, детективи Національного антикорупційного бюро України. При цьому детективи НАБУ наділяються як повноваженнями слідчого, так і повноваженнями оперативних підрозділів.

При досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Суб'єктом, який уповноважений проводити досудове розслідування в неповному обсязі, є прокурор, а суб'єктом, який може проводити за письмовим дорученнями слідчого, детектива Національного антикорупційного бюро України, прокурора слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, є оперативні підрозділи, "користуючись повноваженнями слідчого".

На завершення необхідно зазначити те, що історія - це дійова наставниця життя, яка багато чому вчить лише того, хто не полінувався її дослідити та старанно вивчити її уроки. У контексті нашого дослідження необхідно наголосити на тому, що з історії досудового слідства треба брати все краще, що мало місце в минулому, аналізувати його та, удосконаливши, застосовувати для оптимізації досудового слідства.

Література

1. Татаров О.Ю. Досудове провадження у кримінальному процесі України: теретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) Текст: монографія / О.Ю. Татаров. - Донецьк: ТОВ "ВПП "ПРОМІНЬ", 2012. - 640 с.
2. Чубатий М. Огляд історії українського права. - К.: Ноосфера, 1994. - 220 с.
3. Латкін В. Лекции по истории русского права / В. Латкин - СПб., 1912.

4. Чельцов-Бebutov М.А. Курс советского уголовного-процессуального права. - Т. 1: Очерки по истории суда и уголовного процесса рабовладельческих, феодальных и буржуазных государств. - М.: Госюриздат, 1957. - 837 с.

5. Кистьяковский А.Ф. Общая часть уголовного судопроизводства [Текст]: лекции, читанные в императорском ун-те Св. Владимира проф. А.Ф. Кистьяковским (1874) / А.Ф. Кистьяковский. - Киев: Изд-во Семенко Сергея, 2005. - 118 с.

6. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. - М.: Государственное издательство юридической литературы, 1949. - 546 с.

7. Крикун М.Г., Смолій В.А., Шевченко Ф.П., Щербак В.О. Селянський рух на Україні 1569-1647 рр. - К.: Наукова думка, 1993. - 535 с.

8. Бандурка О.М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія / О.М. Бандурка. - Харків: Золота миля, 2012. - 600 с.

9. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. / Н.И. Костомаров - М., Изд-во Эксмо, 2004. - 1024 с.

10. Линовский В.А. Опыт исторических разысканий о следственном уголовном судопроизводстве в России. / В.А. Линовский - М.: "Лекс Эст", 2001. - 240 с.

11. Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини. - / Н. Сиза. - К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. - 120 с.

12. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія / М.А. Погорецький. - Х.:Арсіс, ЛТД, 2007. - 576 с.

13. Полонська-Василенко Н.П. Історія України [Текст]: в 2-х т. Т. 1. До середини XVII ст. / Н. Полонська-Василенко, 1992. - 590 с.

14. Бекетов М. Ю. Следователь органов внутренних дел и милиция: взаимодействие при расследовании преступлений. Учеб. пособие / М.Ю. Бекетов. - М.: Щит-М; Мос. УМВД РФ, 2004. - 257 с.

15. Елинский В.И., Исаков В.М. Становление и развитие уголовного сыска в России / В.И. Елинский, В.М. Исаков. - МВД России, 1998. - 80 с.

Берназ П.В.,
кандидат юридичних наук,
начальник Інституту заочного та
дистанційного навчання ОДУВС
Надійшла до редакції: 01.08.2015